

Večerka, Radoslav

Josef Dobrovský - fundator studiorum slavlicorum

Opera Slavica. 2003, vol. 13, iss. 4, pp. 47-52

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117570>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

* TRADICE – MATERIÁLY – ZPRÁVY *

JOSEF DOBROVSKÝ – FUNDATOR STUDIORUM SLAVICORUM

Při příležitosti 250. výročí narození zakladatele vědecké slavistiky a bohemistiky Josefa Dobrovského bylo v Praze uspořádáno ve dnech 10.-13. 6. 2003 mezinárodní vědecké sympozium. Otiskujeme projev prof. PhDr. Radoslava Večerky, DrSc. při jeho slavnostním zahájení v panteonu Národního muzea.

Paní a pánové, ujímám se slova na shromáždění, které je uspořádáno na počest dvoustého padesátého výročí narození Josefa Dobrovského, s jistou obavou, zda se zhostím tohoto úkolu, jak náleží. Pokládám totiž Dobrovského v chronologické řadě po Husovi a Komenském za třetího velkého Čecha evropského a světového věhlasu a bojím se, budu-li vůbec s to – při vědomí vlastní nedostatečnosti – nastítnit v krátkém projevu aspoň v obrysech význam jeho působení a tvorby v celém jejich národním i mezinárodním dosahu.

Uvedené trojhvězdi českých osobností evropského a světového formátu spojuje navzájem jednak jejich mimořádná intelektuální mohutnost, která ovšem u každého z nich nalézala uplatnění na jiném úseku lidského poznání a tvořivosti, jednak jejich morální integrita a pevnost. Byli to muži osobně stateční. Hus zaplatil životem. Komenský čelil trvale přílivu životních strážní a přesto zůstával stále a neochvějně svůj, nezlomen. Svobodomyšlný Dobrovský osvědčil svou odvahu mimo jiné ještě čtyři roky před svou smrtí energickou nonkonformní angažovaností proti pronásledování matematika, filozofa a teologa Bernarda Bolzana ze strany církevní vrchnosti bez ohledu na možné nepříznivé důsledky pro sebe. Dovolte mi však připomenout v této souvislosti ještě jednu epizodu z jeho života, která pro něho měla zvláštní důsledky natrvalo. Na jednom lovu manipulovala hraběnka Nosticová se svou ručnicí tak nešťastně, že neúmyslně mřila na svého syna a byla by ho zjevně zasáhla, kdyby se před ústí pušky nebyl postavil Dobrovský. Výstřel uvízl v jeho hrudníku a stal se až do konce jeho života zdrojem gastrických poruch; a ty zase asi jednou z příčin jeho cyklicky se opakujících ataků neuropsychického onemocnění.

Přestože těžisko působnosti každého ze tří uvedených mužů leželo, jak už jsem řekl, v jiné sféře, je všem třem jedna oblast činnosti a poznávacího úsilí společná. Je to zasvěcený a odborný zájem o jazykovědu a zejména o jazyk mateřský, i když v tvorbě Husovů a Komenského tvoří práce této orientace jen složku dílčí, menšinovou. Hus byl vedle přiležitostných pasáží o jazykové správnosti uložených do Výkladu víry a do Postily patrně autorem spisku, jež jeho objevitel František Palacký nazval *Orthographia Bohemica*. Dílko obsahuje pronikavý a lingvisticky duchaplný foneticko-fonologický popis češtiny

a znamenalo skutečný lingvistický vývoj a originální přínos české bohemistiky k evropskému gramatickému myšlení. Primárně mělo ovšem kodifikovat tzv. diakritickou úpravu latinského písma a pravopisu pro potřeby literární praxe. Husova reforma latinky se ujala nejen u Čechů, nýbrž s postupem doby i u některých dalších národů v Evropě a od devatenáctého století konečně jako princip různých transkripčních a transliteračních systémů vědeckých. Představuje tak významný kulturní fenomén ve vývoji písemné vzdělanosti evropské a světové.

Dvojklaň se jeví též jazykovědná složka díla pedagoga, teologa a filozofa Jana Amose Komenského, vedená na jedné straně porozuměním pro zcela praktické potřeby pedagogické a didaktické, ale tihnouc na druhé straně ke koncepcím jazykově teoretickým a filozofickým. První linii tohoto úsilí reprezentují známé Komenského jazykové učebnice a přímo už bohemisticky orientovaný projekt kompendia *Linguae Bohemicae thesaurus*, které mělo obsahovat vedle úplného zpracování české slovní zásoby i mluvnici a sbírku rčení a přísloví. Dílo připravené částečně už i k tisku bylo však při požáru Lešna r. 1656 zničeno. Jazykově teoretické a filozofické koncepce Komenského provázejí jeho širší úsilí všeobecné („pansofické“), a jsou tedy pochopitelně „panglotické“ jako projekty ideálního jazyka univerzálního (*nova lingua una, perfectissima*), který měl být dokonale anegetickým, dále harmonický a konečně racionální. Různé návrhy a konstrukty nového univerzálního jazyka byly tehdy vůbec znamením doby jako ohlas mystiky Jakoba Böhma nebo rosenkruciánů na jedné straně nebo na druhé straně descartovského filozofického racionalismu, který na půdě lingvistiky vydal nejkvělejší plod ve známé Lancelotově a Arnauldově mluvnici *Grammaire générale et raisonnée* vzešlé z okruhu Port-Royalu (1660). Teoretický a metodologický odkaz tohoto jazykovědného myšlení a této gramatiky se ostatně dočkal nové renesance v druhé polovině dvacátého století zejména zásluhou prací Noama Chomského.

Na rozdíl od svých dvou předchůdců se Dobrovský věnoval filologii takřka výlučně, v menší míře též českým dějinám a slovanským starožitnostem; vedle toho působil u hrabat Nosticů jako učitel matematiky a filosofie a dokázal na vysoké úrovni zasáhnout i do botaniky. Páteří jeho životního úsilí však byla bohemistika. Péči o spisovnou češtinu, její správnost a úroveň projevoval účinně už jako kritik soudobé české literární produkce a zcela prakticky zasahoval do spisovné praxe jako jazykový korektor českých školních knih vydávaných nákladem normálního knihoskladu. Největší zásluhy si však Dobrovský získal odbornými pracemi věnovanými popisu a výkladu češtiny. Jako vůbec první zpracoval vědeckým způsobem dějiny českého jazyka v souvislosti s vývojem literatury, a to postupně ve třech různých verzích. Především však dal české vědě i kulturní veřejnosti vědecký obraz češtiny určený potřebám současnosti. Pro poznání slovní zásoby připravil a zpracoval ve spolupráci s dalšími pomocníky dvojdílný německo-český slovník, který představoval metodologický pokrok ve vývoji české lexicografie a byl daleko nejlepším ze čtrnácti slovníků češtiny vydaných u nás v padesátiletí od roku 1775 do roku 1825. Gramatické stavbě češtiny věnoval po sérii průpravných monografií základní bohemistickou příručku gramatickou, *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* ve dvou vydáních. Je to dílo vývojově ohniskové. Soustředilo se do něho a vyvrcholilo v něm české gramatické snažení od epochy humanismu a baroka a samo zase vyzářilo do celého dalšího vývoje našeho mluvnictví způsobem zásadním. Jen za první polovinu devatenáctého století vyšlo na pět desítek mluvnice a učebnic češtiny opírajících se v podstatě o výkladovou soustavu Dobrovského a recepce jeho jazykovědného odkazu pak pokračovala po celá devate-

nácté a dvacáté století, kdy základní struktura a klasifikační kritéria českých mluvnic stále ještě tkvěly svými kořeny v gramatických koncepcích Dobrovského, i když ty s rozvojem nových lingvistických teorií a s nástupem nových aspektů jazykovědného zkoumání prosvítají v české gramatografii poslední doby už stále slaběji.

Odborné pěstování nauky o češtině postavil Dobrovský jako osvícenec na bezpečný vědecký základ jednak tím, že vycházel z empiricky zjištěných a ověřených faktů a podrobil je kritickému zhodnocení a racionální klasifikaci a systemizaci, jednak tím, že uplatnil aspekt srovnávací a zasadil partiální obraz češtiny do širšího rámce slovanského.

Osmnácté století se zpravidla označuje jako věk komparatistický. Lingvistická linie tohoto filozofického a vědně kritického proudu sahá až ke Gottfriedu Wilhelmovi Leibnizovi, jehož vedly srovnávací jazykovědné úvahy (v posmrtně r. 1717 vydaném 2. svazku díla *Collectanea etymologica*) přímo už i k jazykovědě slovanské. Dalším zdrojem lingvistického komparativismu osmnáctého století byla práce filologická, směřující ke kritice starších pramenů světských i církevně náboženských. Úsilí o co nejpřesnější porozumění písemným pramenům a o jejich adekvátní výklad vytyčilo postulát podrobných a bezpečných znalostí jazykových a dalo tak podnět k rozvoji jazykovědného bádání jako samostatné vědní disciplíny. Kolébkou kritické srovnávací lingvistiky se v osmnáctém století stala zejména biblická exegese a hermeneutika. Není náhodou, že nejvýznamnější evropské pracovníky v tomto oboru, göttingenský profesor Johann David Michaelis, vydavatel proslulé *Orientalische Bibliothek*, a Johann Jakob Griesbach, profesor teologie v Jeně, vyzývali ke studiu biblických překladů slovanských a byli v této věci i v pracovním styku s Dobrovským. Snad nejnaléhavěji se ozval požadavek vskutku komplexního studia slovanských jazyků v pracích Michaelisova žáka Augusta Ludwiga Schlözera, německého badatele působícího v té době v Ruské akademii věd. Praktické poznávání jednotlivých slovanských jazyků bylo v osmnáctém století kromě toho motivováno jednak hospodářskými a politickými zájmy ostatní Evropy, jednak církevněpolitickými snahami katolickými vedenými z římské Kongregace de propaganda fide, i protestantskými, které vycházely z univerzitních středisek německých, zvláště z Lipska a z Halle s jeho pietistickým ústavem Collegium orientale theologicum.

Doba k plnému konstituování slovanské filologie jako specifického vědeckého oboru v průběhu osmnáctého století v Evropě nazrávala, zvláště když její vzor, filologie germánská, byla od konce sedmnáctého století pracemi Angličanů Franciska Junia mladšího a pak G. Hickse a posléze především badatelů německých, z nichž v našem prostředí působilo zejména lingvistické myšlení Fuldovo a Adelungovo, už pevně ustavena. Myšlenka zpracovat vědecký jazykový obraz Slovanstva se vynořila ve vídeňském prostředí jako záměr Čechů Josefa Valentina Zlobického a Maximiliána Šimka a k sepsání obecné slovanské gramatiky a slovníku slovanských lexikálních kořenů se hotovil též německý osvícenec Karl Gottlob Anton. Vedle těchto projektů nerealizovaných se první pokus o dílo slavisticky komparatistické podal učitel, staršímu kolegovi a příteli Josefa Dobrovského Václavu Fortunátovi Durychovi, třebaže v pouhém náběhu a jen ve zlomku autorova tvůrčího záměru.

Skutečným zakladatelem slovanské filologie jako osy vědecké slavistiky vůbec se stal až Josef Dobrovský, a to jak vnitřní obsahovou náplní svého díla, tak i jeho mezinárodním dosahem, jak svým vědeckým dílem publikovaným a zčásti i uloženým do obšířlé korespondence, tak i jako učitel a organizátor odborné práce o Slovanstvu. Komplexní slavnitá jeho vědeckého záberu, opřená o teoretickou bázi studií z klasické filologie,

neměla do té doby obdoby a byla nadto zasazena do rámce širších filologických zájmů ugrofinistických a orientalistických, zvláště hebraistických. Dobrovský znal všechny slovanské jazyky (kromě nové bulharštiny) a osvědčoval schopnost odborně se k nim vyjadřovat, mj. též ve svých časopisech bohemistických a pak i mladších, nesoucích už přiznačně názvy *Slavín a Slovanka*. Vyvrcholení těchto studií představuje monumentální dílo *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* vydané r. 1822 ve Vídni (druhé vydání 1852, ruský překlad už 1833–34), úplná a zevrubná mluvnice staroslověnštiny, suplující však uplatněním komparatistického hlediska do jisté míry slovanskou mluvnici srovnávací.

Jako magnus parens, „patriarcha“ slavistiky a zastánce a uskutečňovatel racionalisticky kritických koncepcí filozofické školy Christiana Wolffa, který sice navazoval na Leibnize, ale daleko důsledněji než on kladl důraz na postupy logické a na racionální vědění a byl dle Kanta „původcem německé důkladnosti“, dal Dobrovský tomuto vědnímu oboru do vínku úsilí o neapriorní a objektivní poznávání pravdy a o jeho svobodu. Když mu bylo pětadvacet let, napsal v dopise Karlu Rafaelovi Ungarovi: „Moje zásada je – nikdy pomocí autority, vždy pomocí argumentů“, a ve svých pětasedmdesáti letech, půl roku před smrtí, Bartoloměji Kopitarovi: „Jsem si vědom toho, že jsem užíval svého rozumu podle zralé úvahy a dosažených znalostí, svobodně a nepředpojatě, tím méně, aby se mi dostalo pochvaly jistých lidí. Že jsem žil, jak se sluší na čestného muže.“ Kantovské spojování morálního postoje s úsilím o vědeckou pravdu chápal jako základní znak životního názoru Dobrovského už František Palacký: „U něho platila jen pravda, jiné ohledy mu neznámý byly; nic ho pohnouti nemohlo, aby cizím míněním a názorům nezaslouženě se kořil, anebo je pokrytecky schvaloval, a byť bylo k jakémukoli cíli sloužilo.“

Dobrovský postavil slavistiku na pevný vědecký základ. Je nutno ji proto odlišovat od „slovanství“ jako jejího širšího ideologického, už vněvědeckého obalu různé orientace a motivace. Inspirován filozofii Herderovou se např. šifil kollárovský program slovanské vzájemnosti, která měla vlastně obranný ráz a ve své době byla nesena snahou, aby byly korigovány dobové představy o barbarství Slovanů a jejich kulturní zaostalosti. Přesvědčení o evropské neautochtonnosti Slovanů bylo sice lingvisticky vyvráceno už tím, když od druhého svazku své šestidílné indoevropské mluvnice (tedy od roku 1835) zařadil otec srovnávacího indoevropského jazykozpytu Franz Bopp vedle původních jazykových větví indické, perské, řecké, latinské a germánské jako s nimi prapříbuznou větev slovanskou (Altslawisch), a to na základě Dobrovského *Institucí*. V části německé historiografie a politiky i veřejného mínění ovlivňovaného školou a publicistikou však toto nepříznivé přesvědčení o Slovanech úporně přežívalo až do poloviny dvacátého století a vyvolávalo ovšem i odpovídající reakce u nich. Proto se např. ještě v roce 1937 přihlásil pražský Slovanský ústav k moderněji už koncipované Masarykově interpretaci Kollárovy vzájemnosti jako projev obavy z vývoje politických poměrů v Evropě a z narůstajícího ohrožení ze strany nacismu.

Již pro druhou obyvanskou generaci českou bylo však charakteristické vytváření řady pseudovědeckých utopí v duchu tehdejších symbolizujících mytologií Johanna Josepha Görrese, Georga Friedricha Creuzera nebo Adama Czarnockého (Dolegy Chodakowského) a přímo mýtů podporovaných i záměrnými mystifikacemi, které měly doložit slávu, výbornost a starobylost slovanské kultury. Prošla naším kulturním prostředím módní vlna indická, nikoli bez vlivu Arthura Schopenhauera a dalších německých filozofů vycházejících z tzv. „orientální renesance“ nebo „nové orientalistiky“ 18. století anglické provenience; silněji zasáhla naše prostředí vlna řecká vrcholící až – v publikovaném! –

blouznivému přesvědčení, že bájný řecký pěvec Orfeus byl slavným praotcem Slovanů, i vlna latinská, nabízející ve formulacích Kollárových lichotivou, ale věcně ovšem zcela neudržitelnou představu, že „latina jest původně jedno ze staroslávských nářečí, jen něco vplyvem řečtiny změněná“. Snahy vyvodit z poznatků slavistiky závěry mířící mimo vlastní vědecké poznání sledovaly různé kulturní a konec konců i politické záměry a měly i různou historicky společenskou hodnotu. Soudobá historiografie podrobuje ostatně stále znovu analýzám motivy, proklamované cíle i faktické společenské důsledky, které pro evropské dějiny znamenaly různé odstíny panslavismu, slavjanofilství, austroslavismu a jiných podobných hnutí a programů. Pro slavistiku jako vědní obor představoval ovšem kontakt s těmito vědeckými proudy vždy jisté riziko, zvláště při setkání – ať už negativním, nebo pozitivním – s politickou mocí. Např. pražský Slovanský ústav založený ve dvacátých letech dvacátého století a zajišťovaný z jubilejního fondu prezidenta republiky, byl po nacistické okupaci postupně likvidován, až konečně po včlenění svého jmění a inventáře do tzv. nadace Reinharda Heydricha v r. 1943 zanikl zcela. Ale nejen to. Už v roce 1942 byli vědecký pracovník Slovanské knihovny Jan Frček, paleoslovenista, byzantolog a rusista, a Josef Páta, profesor lužickosrbšského jazyka a literatury na Karlově Univerzitě, popraveni; oba vlastně pro to, o čem bádali a co vědecky prezentovali: byla to odborná rusistika u prvního a sorabistika u druhého, neboť užívání lužické srbštiny bylo v Třetí říši zakázáno a veškerá paměť o ní měla být nelítostně potlačena. To jsou události celkem známé. Méně známá je pravděpodobně skutečnost, že Slovanský ústav, včleněný tehdy už do Československé akademie věd, byl za komunistického režimu roku 1963 zrušen. Jeho pracovníci byli přirozeně po celou dobu jeho existence vystavováni politickému dohledu a silnému ideologickému tlaku, jemuž nebylo vždy možno ubránit se zcela, ale verdikt nad ústavem padl zjevně nikoli kvůli poznatkům, které přinášel, nýbrž kvůli tomu, co jako stará a mocensky huře ovladatelná struktura nepřinášel, totiž ideologicky propagandistickou produkci takové orientace a v takové míře, která by byla žádoucí pro politickou vrchnost, zvláště když základní poznávací zorný úhel slavistiky, totiž jazykově etnický, byl v zásadním rozporu s jedině tehdy přípustným marxistickým kritériem třídně internacionálním.

Vážení přítomní, pocházím a přicházím z Brna, kde je Dobrovský pochován, ale přednáším svůj projev v Praze, v městě, které se mimo jiné též zásluhou působení Josefa Dobrovského stalo jednou z metropolí světové vědy a kultury. Tvorba Dobrovského neměla nikdy povahu omezené činnosti úzce provinční nebo vlastivědně regionální. Byla jak při svém vzniku, tak i ve své recepci součástí mohutného široce mezinárodního ideového proudění a představuje tak historicky důležitý fenomén evropský a světový. Na výkladové soustavě Dobrovského byla založena řada mluvnic a slovnků různých slovanských jazyků v 19. století, které to často uvádějí už na titulním listě nebo v předmluvě. Mimořádně rozsáhlá byla jeho korespondence, v níž řešil odborné otázky s učenici ze slovanského světa, s Čechy a Slováky Durychem, Ribayem, Zlobickým, Leškou, Palkovičem, s Rusy Rumjancevem, Šiškovem, Köppenem, Vostokovem, s Poláky Lindem, Bandtkiem, Niemcewiczem, se Slovinci Kopitarem, Vodnikem aj., ale nejen s nimi. Jako uznávaná autorita a zasvěcený informátor a konzultant o slovanských věcech platil Dobrovský ve své době též pro Evropu neslovanskou; mezi adresáty jeho listů se objevují jména jako Adelung, Michaelis, Griesbach, de Rossi, Schlözer, Jakob Grimm, Pertz, Hornmayr, Anton aj. Obdivný nekrolog věnoval mistrovi nauky o Slovanech sám Johann Wolfgang Goethe.

Dobrovský byl nejen aktivním a agilním členem Soukromé učené společnosti, pozdější Královské české společnosti nauk, ale vysokého mezinárodního ocenění se mu dostalo též tím, že byl jmenován členem učených společností nebo univerzit ve Varšavě, v Berlíně, v Krakově, ve Vilně a v Petrohradě. Slavistika, kterou tak skvěle založil, se zatím stala úctyhodnou vědou. Dnes vycházejí na celém světě desítky odborných slavistických periodik; obor se pěstuje na stovkách univerzit v Evropě i ve Spojených státech amerických, v Kanadě, v Japonsku, v Číně, v Austrálii, na Novém Zélandě; slavistických kongresů, jejichž série byla zahájena v Praze k výročí úmrtí Josefa Dobrovského roku 1929, se každých pět let – s přestávkou válečnou a krátce poválečnou – účastní tisíce odborníků z celého světa. Plní tak na svém poznávacím úseku úděl lidského rodu: shromažďovat, třídit, ukládat a vyhodnocovat informace o světě, v němž žijeme, a o našem místě v něm; hledat odpovědi na odvěké otázky kdo jsme, odkud a kam jdeme. Silueta patriarchy slavistiky je v pozadí tohoto snažení stále patrná.

Актуальные проблемы обучения русскому языку – VI

Dne 14. května 2003 uspořádala katedra ruského jazyka a literatury Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně již po šesté jednodenní pracovní seminář s mezinárodní účastí věnovaný aktuálním otázkám vyučování ruštině. Semináře se zúčastnili kromě domácích rusistů též zástupci rusistických pracovišť ze Slovenska a Polska. Jednání zahájila vedoucí katedry doc. PhDr. J. Krystýnková, CSc. Přivítala shromážděné v konferenční místnosti a seznámila je s organizací pracovního zasedání. Během celodenního jednání bylo proneseno 11 referátů rozdělených do tří tematických oblastí.

Nejprve byly vyslechnuty příspěvky z oblasti **jazykovědné**. Jako první vystoupil S. Žaža (FF MU Brno). V referátě *Лексические средства выражения противоречивых ситуаций в русском и чешском языках* zaměřil svou pozornost na ruské ekvivalenty výrazů s českými částicemi *пřece (jen), přesto, vždy!*. O zdvořilostních ekvivalentech polského „proszę“ v ruštině a češtině se zmínil ve svém vystoupení *Коммуникативные функции „proszę“ и его эквивалентов в русском и чешском языках* A. Charciarek (SU Katowice). Ruská maskulina, která v současné spisovné ruštině netvoří ženské protějšky, byla v popředí zájmu A. Brandnera (FF MU Brno). Ve svém pojednání *Названия, к которым нет соотносительных образований в форме женского рода*, se mj. zmínil též o protikladné tendenci, která se projevuje v hovorovém jazyce. M. Vágnerová (PdF JČU České Budějovice) v příspěvku *Русские предложения с предикативом, выражающим действие, образованные по структурным моделям S_{nom} – Vf – праер S_{gen} и S_{gen} – Vf – праер S_{дан}* rozebrala ruské konstrukce s predikátem vyjadřujícím děj, které svou strukturou představují uvedený model. Na některé mluvnické posuny typické pro současnou ruštinu zaměřila svou pozornost H. Morozovová (PdF MU Brno) v referátě *О некоторых особенностях современного русского языка последних десятилетий*. Na konkrétních příkladech demonstrovala vlivy hovorového jazyka v oblasti tvarosloví a skladby. R. Grenarová (PdF MU Brno) ve svém příspěvku *Фразеосематическое поле „чinnosti чловѣка“ в русских а чешских прировнаниях се спoйkou „jako“ и в спojení с антропoным попсала вытѣненѣ фразеосематическое поле в зкoуманых жазычех*.